

„ЗЕМЛЯ” ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ: ВІД „ГЛИБИНИ” ДО „НЕБА”

Світлана Гоч. „Земля” Ольги Кобылянської: від „глибини” до „неба”.

У статті підлягають аналізу ключові символіко-сміслові простори роману „Земля” О. Кобылянської глибина – земля – небо з проекцією на чуттєво-інтуїтивну сферу внутрішнього світу авторки. З позицій християнського екзистенціалізму наголошується на онтологічному значенні художньо-філософської категорії глибини. З неї бере початок асоціативна вертикаль твору, яка пронизує його художню структуру і сягає метафізичних вимірів людського буття.

Ключові слова: глибинні структури, смисловий простір, екзистенційні категорії, духовний вимір, природа душі, трансцендентний.

Светлана Гоч. „Земля” Ольги Кобылянской: от „глубины” к „небу”.

В статье анализируются ключевые символическо-смысловые пространства романа „Земля” О. Кобылянской глубина – земля – небо с проекцией на чувственно-интуитивную сферу внутреннего мира автора. С позиции христианского экзистенциализма подчеркивается онтологическое значение художественно-философской категории глубины. Из неё исходит ассоциативная вертикаль произведения, которая пронзает его художественную структуру и достигает метафизических измерений человеческого бытия.

Ключевые слова: глубинные структуры, смысловое пространство, экзистенциальные категории, духовное измерение, природа души, трансцендентальный.

Svetlana Goch. „The Earth” by Olga Kobylans'ka: from „depth” to „heaven”.

This article focused on the analysis of the key symbolical sense spaces of the novel „The Earth” by O. Kobylans'ka depth – soil – heaven with the projection on a sensual intuitive sphere of the inner life of the authoress. From the position of the Christian existentialism the ontological meaning of philosophical spatial category of depth is accentuated. The associative vertical of the work, which runs through its artistic structure and reaches the metaphysical dimensions of human being begins from it.

Key words: depth structures, sense space, existential categories, inner dimension, nature of soil, transcendent.

Я глибока. Безмежно глибока.
Оскільки вужча, остільки глибша.
Оце широке пишне листя, що плаває *тут* і *там* по мені,
що незамінною стебиною здіймається
з мого замуленого дна до ясного світла, –
воно тобі скаже, яка я глибока. Се моя сила і моє багатство...
(„Там звізди пробивались”)

Роман „Земля” Ольги Кобылянської досі магнетично, навіть містично, притягує увагу шанувальників української класики та стимулює дослідницький інтерес. Мабуть, певними ірраціональними глибинами, які до кінця відчитати та дешифрувати ще нікому не вдалося. Онтологія цього твору висвітлюється в сучасному літературознавстві у широкому спектрі дослідницько-критичних студій, окреслених культурою філософії, психології, естетики, лінгвістики, народознавства тощо, налічуючи значну кількість версій прочитання, інтерпретацій, зіставлень.

До „нового” прочитання „Землі” підійшли, зокрема, П. Майдаченко – крізь призму юнгівської теорії „колективного безсвідомого” (1998), В. Пахаренко – в руслі символістської поетики (1999), Т. Гундорова – через психоаналіз творчості письменниці (2002), С. Кирилук – через художню трансформацію міфологем та архетипів (2002), Л. Горболіс, розглядаючи проблему землі в етнокультурному сакральному вимірі (2004), Л. Дорошко – з точки зору ірраціональної концепції людини (2004), М. Кудрявцев – з проекцією на філософську дилему „злочину й кари” (2004), А. Гурдуз – в координатах міфопоетичних парадигм (2008), М. Павлишин, який зміщує проблемний фокус „Землі” з теми братовбивства на питання: „Як створилось переконання, що Михайла вбив Сава?” (2008), М. Моклиця, констатуючи за якістю оповіді „Землі” всі ознаки мелодрами, яка переростає в експресіонізм і руйнує міметичний стиль (2011) та ін.

Окремі дослідники ставили мету досягнути глибинні структури твору. На думку В. Пахаренка, секрет будь-якого воістину талановитого твору – його багаторусне прочитання вглиб, і саме до таких творів належить „Земля”. У зв’язку з цим зрозумілим є пошуковий напрям літературознавця, зафіксований у назві студії – „Погляд у безодню” [9]. Л. Дорошко в основі

„Землі” помічає ірраціональний принцип авторського бачення, індивідуально-особистісне проникнення в сутність світу. Імпонує ключова думка дослідниці про рух „в глибину” як повернення людини до самої себе, до своєї первозданної природи: письменниця вже епіграфом „заявила про свою концептуальну настанову – зазирнути і привідкрити глибинний, складний, неоднозначний, непізнаваний розумом світ селянина, саму ірраціональну безодню людської душі” [3, с. 69].

Сконцентрувати дослідницьку увагу на „глибинах” „Землі” спонукає як художній світ роману, так і світ душі письменниці. На це налаштовують, зокрема, й міркування Г. Хоткевича щодо „глибини психологічного аналізу” („Земля. Повість Ольги Кобилянської”, 1903), Смаль-Стоцького про „теплоту й ніжність глибоких почувань щирого серця” авторки („Дорогі Земляки! // Ольга Кобилянська: Альманах у пам’ятку її сорокалітньої письменницької діяльності”, 1928), Н. Томашука: „саме глибинним і переконливим зображенням психології людей, „діалектики душі” й сильна повість „Земля” („Ольга Кобилянська: Життя і творчість”, 1969). Глибини авторської душі трансцендентують в екзистенційний вимір, до релігійних першооснов. Їх вплив на поетику твору розглянемо крізь призму філософської думки християнського екзистенціалізму.

Застановитися на глибинних категоріях спонукає художня структура роману, яка пронизана віссю, чи вертикаллю, що проходить через три символіко-сміслові простори – *глибину (безодню), землю, небо*. Перша з них є метафізичним, ірраціональним простором, який охоплює сферу людської душі і поширюється на два наступні. Філософсько-просторова категорія *глибини* як вияв внутрішнього, невидимого, безконечного є настільки об’єктивована у творі, що певним чином опозиціонує простору іншого рівня – *землі*, – поглинаючи його як вияв поверхового, видимого.

Діалектика глибини душі, глибини серця не звужується письменницею до моментних порухів душі, а розгортається в аспекті філософсько-християнському. З точки зору християнського екзистенціалізму, людська внутрішня глибина містить онтологічний вимір – вимір Бога, який існує поза часом і простором, поза емпіричною реальністю. Про це влучно висловлюється митрополит Сурозький Антоній у відомій праці „Людина”: „Немає глибини, в яку можна проникнути, немає глибини, яку можна пізнати чи відчутти, тому що глибина людини не відноситься ні до простору, ні до часу: її там неможливо виявити. Коли Писання каже, що *серце людське глибоке* (Пс. 63, 7)⁷, мова йде про ту глибину, яка не вміщується у геометрію, яка є третім виміром – вічності й безмежжя, а це є власний вимір Бога” [1, с. 75] (перекл. з рос. Наш – С. Г.).

Звернемось, насамперед, до особистості О. Кобилянської. Вона своїми душевними інтенціями та прагненнями завжди намагалася вирватися з рамок умовностей геометричного простору в інший, незвіданий, у таємниціях якого зміст людської душі наповнювався вищим духовним змістом: „А ось десь у лісі хлопець грає на сопілці. Тут я її так рідко чую, тільки внизу, в долині сопілку можна часто почути. В мені тоді прокидається глибока туга й смуток, хочеться кудись полинати, далеко, далеко звідси” [7, с. 38]; „Цей витвір Всевишнього підносив мені душу, я була сама серед священної самоти. Якби я могла затримати в своїй душі цю хвилину, в яку пишу ці слова” [7, с. 40]. Невипадково письменниця так часто шукала тиші, самотності, діалогу серця з природою, який ставав її молитвою: „Якби я могла назавше зберегти в пам’яті ці чудові, милі весняні ночі. [...] мені завше хочеться скласти руки і безмовно проказати подячну молитву за те, що природа, світ такі величні й чудові” [7, с. 181]. Молитовний стан душі О. Кобилянської увиразнює її духовний вимір: через пошук цілісності й гармонії сягнути першооснов буття, утаємничених глибин.

Водночас *глибина* є певним кодом, ключем, який опрозорює внутрішній світ письменниці, її „душевну природу”, і без зусиль прочитується ще в її щоденнику. Це глибина емоцій, почуттів, уяви, переживань, які мають здебільшого печать меланхолії: „Люди добрі, що читатимете все це, не дорікайте мені, що мої думки й почуття повні вічного смутку. Що я

---

⁷ В українському перекладі Святого Письма це уривок із Пс. 64,7, який звучить так: „а нутро кожного й серце бездонне”.

вдію... Коли б ви могли зазирнути в моє серце. [...] Я люблю все так *невимовно глибоко*..." [7, с. 37] (курсив наш – С. Г.), „в *найглибших куточках мого серця* дримають інші образи”, „я *глибоко зворушена*, мабуть, ніколи ще груди мої не хвилювали такі високі, шляхетні почуття”, „я була *найглибше зворушена*”, „я все це *тримаю глибоко в грудях*”, „я неодмінно щось напишу, те, що дримає ще *глибоко в моїй душі*”, „я була вражена до *глибини душі*”, „Боже, який *глибокий смуток* огорнув моє серце”, „я була мов *глибока тиха вода*... Страшно було б *заглянути в її глибинь*”. Останній метафоричний образ, який є дзеркалом душі письменниці, знайшов утілення в поетично-прозовій мініатюрі „Там звізди пробивались”, що за часом написання (1900) збігається із романом „Земля” та промовисто синхронізує з ним на рівні символіки. Цікавими з цього погляду є полярні образи *найбільшої глибини* невеликої ріки та *небесного світла*, які взаємопроникають, набувають щодо „Землі” інтертекстуальності, відображають філософію людського буття: „А під берегом лісу, в темрявім затишку, де ріка була найвужчою й найглибшою, де сунулась темно-лискучою поверхнею своєю незамінною вперед, – там грало світлом небесним. Там звізди пробивались...” [5, с. 307].

Символіка *глибини* віддзеркалює інтровертну натуру О. Кобилянської, такий стан душі, в якому вона намагається споглядати себе зсередини. З цього погляду стає зрозумілим вибір епіграфа до „Землі”, зміст якого зосереджений у психологічній площині і асоціюється із глибинами драм людського серця: „Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша”. Епіграф свідчить про метафізичну присутність авторки у творі. *Безодня* розуміється як ірраціональна стихія, яка не залежить від свідомого людського чинника. Цей образ знаходиться в самому низу вертикальної осі твору і має стосунок до екзистенційних категорій: „Коріння його душі хиталося, а хвилями вривалося десь у бездонній якійсь глибині” [6, с. 96]. Дотичність людини до глибинних першооснов, де укорінена субстанція релігійності, містить певний елемент містики. Цьому дає філософське пояснення М. Бердяєв: „Всі джерела людського буття – містичні, і людина постійно повертається до своїх містичних, трансуб’єктивних коренів. Містичною стихією є відчуття таємниці світу, і в цю стихію занурюється людина в особливих та важливих подіях свого життя” [2, с. 2].

Смисловий код епіграфа, виконуючи антиципаційну функцію (попередження, передбачення), дає проявлення ключовим семам тексту та перегукується з ним: „Івоніка зітхнув глибоко й тяжко. В тій хвилині тьохнуло в його болем розритім серці якесь почуття, мов лихе віщування [...]” [6, с. 44]; „все пропало, минулося ... у глибинь пішло” [6, с. 256]; „Вона й успокоїла глибоко розриту, молоду душу дівочу...” [6, с. 205]. У романі відчитуємо поняття *глибина* як вияв безконечності, незвіданості світу небес та людини: „тиха небесна глибина”, „небо із незвичайно випуклою глибиною”, „з глибини його душі”.

Щодо символіки *небесної глибини*, яка увиразнює поетику ночі в романі, то її не випадковими атрибутами є *мовчання, тиша*. Ці образи супровідно означені *глибиною* і містично впливають на природний світ: „Глибока тишина панувала всюди [...]. Все стояло неповорушно, штивно, пило спокій ночі, що наближалася повільним кроком і гіпнотизувала все магічним місячним світлом” [6, с. 68]; „Ніч була преясна й зимна. Небо неописаної глибини замикало безгомінно мовчазливу, порожню рівнину” [6, с. 109]; „а над усім здіймалось ясне, величаво-високе небо з своїм блискотом зірок і м’яким срібним світлом місяця, що безгомінно пронизало темінь літньої ночі і творило з неї пречудовий, тихий, своєрідний світ” [6, с. 75]. Містичність подій завше підсилена авторкою категорією тиші, місячним світлом, особливо в часі похорону Михайла, як знаків святкової готовності позаземного світу прийняти душу праведника: „Місяць заллявся світлом, аж жевріючи, виринув перший на глибину, а за ним вирушили всі що до одної зорі. Прибравшись у весь блиск срібла, здавалося, дрижали ненастанно з якогось зворушення і, дрижачи, мерехтіли всім багатством своєї пишності до тихої землі. У всю свою чудотворну красу прибралася тиха небесна глибина” [6, с. 247]. Простір *неба*, означений константою *глибини*, містить повноту присутності Вищої сили. А тому від нього віддає божественною гармонією в ніч похорону Михайла: „Небо зносилося лагідною глибиною над землею, а зорі дрібніли сріблом, немов усміхалися” [6, с. 258].

Мовчання природи несе в собі велику таємницю. Воно є містичною сферою, яка не тільки проникає у глибини неба, а й поглинає порухи людського життя у його невідомих глибинах: „Все потонуло в мовчанні. Могутнє, мов царство, прокинулось воно. А в нім заворушилось

життя, німе, незглибиме, і нечутними невидимими рухами покермувало будучими подіями сліпих на його існування істот” [6, с. 94]. У цей же час виходить наверх усе темне, гріховне, що криється в людській душі, активуються темники Савиноного ества: „Але душа його хвилювала, мов ладилася впотемки до діл, віддільно від розуму й волі, і зовсім на свій невидимий лад. Замкнула його уста й пірнула у свою незглибиму атмосферу...” [6, с. 93]. Яскрава остання метафора є алюзією тої ж безодні людської душі.

На вертикальній осі роману розюче контрастними є простори *безодні* – *неба* як екзистенційні виміри психоемоційного стану героя, а саме переживання невідворотного фатуму і найвищого душевного блаженства. Мається на увазі, наприклад, стан Марійки під час похорону сина та стан Михайла незадовго до трагедії. У першому випадку: „Вона простогнала цілими грудьми, мов конала; голова її впала безвладно взад на плечі, вона зарила пальці до шкіри волосся. Відчула близьке божевілья; якась страшна безодня відчинилася перед нею. Її син був убивцею... братовбивцею!” [6, с. 229]. Це безодня жакливої правди, з якою мати не хотіла змиритися. Це та ж безодня, яка присутня в епіграфі твору і символізує безконечність внутрішніх потенцій людської душі, метафізичну глибину душевних переживань героїв.

У другому випадку красномовною є символіка відкритих небес, яка по вертикалі роману йде вверх, у безмежжя, де проглядає світ трансцендентний. У цьому світі має місце все інтимно-глибоке, що відбувається у людській душі: „Звізди повиступали. Небо було ними засіяне. [...] Його молоде обличчя осталося поважне й тихе. Лише його душа всміхнулася. Препишним багатством блиску й щастя всміхнулася вона, і він почув себе вповні щасливим... [...] Його рвало до Анни, щоб її притиснути до грудей та передати те сильне почуття щастя, що ним заволоділо в тій хвилі. [...] Йому небо отворилося...” [6, с. 210]. Внутрішнє емоційне наповнення, яке переживає Михайло на самоті, шукає виходу і безперешкодно долає особистісний простір через входження у понаднебесний вимір („Йому небо отворилося”). З одного боку, за народно-міфологічними уявленнями йдеться про так зване „сьоме небо”, яке означає найвищий ступінь задоволення, щастя, що межує з райським блаженством. З іншого, такий стан Михайло переживає за день до смерті. Тому О. Кобилянська метафорично натякає, що небо готувалося прийняти праведника. І підсилює цю думку устами побожних бабусь: „Боженьку, що за місячна, що за ясна нічка була то! [...] Аби добра душечка не блукала. [...] Так Бог святий уже дав” [6, с. 226].

На землі й довкола землі зосереджена історія людського життя. А небеса в романі спостерігають і супроводять всі події, які тут відбуваються. У парі з землею вони є одинокими свідками вбивства, мученицької смерті Михайла: „Хоч людське око не добачило того всього, та проте бачила се земля і небеса Божі!”. Однак у романі йдеться про дещо більше – про сопричасність співпричетність??? Бога у людському житті, окрім гріха. Й селянин щоразу це засвідчує своєю вірою: „Бог нас не опустить”, „нехай уже буде, як Бог схоче”, „вона могла свою долю хіба Богу повірити”, „Бог нам допоможе!”, „Бог знає, що робить”, „все виходило наостанку так, як правила Божа воля”. Письменниця переконує, що людина є „причасником” не тільки землі, земної природи, а й Божественної, яка нуртує в її душевних глибинах. Святий Максим Ісповідник ще в VI ст. говорив про те, що людина створена із двох стихій: духовної, яка споріднює її із Богом, та фізичної, яка споріднює її зі всім створеним світом.

А відтак життя селян – релігійне, тобто містить категорію *religio*, зв’язок з Богом. І цей зв’язок – двосторонній, який підтримується молитвою, вірою, оберігаючим знаком хреста, упованням на Божу волю. Анна, наприклад: „А я забула про хрест, Михайле! [...] Але тепер вже буду все пам’ятати про хрест, – і, сказавши се, перехрестилася побожно, склонившись глибоко до землі. Відтак обізвалася, відітхнувши: – Тепер я вже не боюся!” [6, с. 79]. У зв’язку з цим і символ землі отримує духовно-релігійне наповнення, значення сакральності: „провідник молитви”, „місце покути”, „відкуплення”, „вища містична сила”, „божество”, „святий дар”, „духовна субстанція”, „вмістилище Божої присутності”, де земля виконує медіальну (посередницьку) функцію між людиною й Богом. Загалом письменниця пов’язує селянина відношенням залежності і від землі, і від Бога. Сучасна християнська філософська думка про онтологію такої залежності мовить так: „І справді, людська особа [...] включена у мережу відношень залежності від інших ще до того, як вона зможе активно створювати свої власні відношення: вона залежна від Бога – як від остаточного джерела її буття, від своїх батьків – за дарунок людської природи, від доквілля – за необхідні умови виживання та розвитку” [4, с. 330].

У Новому Завіті небесне й земне перебуває у тісному взаємозв'язку, символізуючи синівське єднання людини з Богом через Відкупителя Ісуса Христа. У романі найповніше образ Івоніки позначений змістом новозавітних, євангельських категорій з домінуванням ідеї хреста, відкуплення. Власне категорія духовно-релігійна є тим стержнем у творі, з якого йдуть витоки глибин людської особи. Життя Івоніки, наприклад, є утаємниченим в Бозі через міру Христових страждань, які він пережив у зв'язку зі смертю сина. Івоніка – подвижник праці, молитви й покори, подвижник *святості*. Її джерело, її основа, зміст – у Бозі, до якого були звернені всі думки й почування селянина. А місце, на якому належить їй формуватися – земля, створений Богом світ. У вчинках, словах, ставленні до рідних, внутрішньому світі Івоніки виписані авторкою чесноти праведника: „він незвичайно доброго серця”, „очі Івоніки були дзеркалом самої доброти серця й чесноти”, „прошептав [...] із найщирішою побожністю „Отче наш”, „він не вмів брехати”, „крізь його голос пробилася, як перше, преніжна, безгранична любов”, „він був чоловік добрий і щирий, як кавалок хліба”, „дарма, що втискалася ненависть в цю просту, велику, гармонійну душу, дарма! Любов була сильніша й перемогла ненависть”. Михайлова смерть опрозорює всю глибину християнської сутності страждаючого батька. О. Кобилянська через категорію смерті втілила ідею життя після життя, однак не з орієнтацією на біологічні закони природи, а з виходом у метафізичний простір, у площину духовно-релігійних субстанцій.

Отже, письменниця підводить до розуміння того, що глибини людської душі, її життя на землі та відкритий взору таємничий світ неба – вся сфера людського буття охоплена містичною божественною присутністю. Коли внутрішній світ людини відкритий Богові (Михайло, Івоніка, Анна), то Він діє у ній, зближуючись із людиною через молитву, покору, страждання, перетворює і оновлює її. А коли людська душа у грісі замкнена перед Богом (Сава, Рахіра), то Йому немає місця у ній. А наслідки цього читачеві відомі. Авторка „Землі” йде далі і наголошує з уст Івоніки на всепрощаючому Божому милосерді: „Але Бог добрий, простить людям, хоч як вони його гнівають, хоч мордують одні одних, убивають, ошукують, присягають фальшиво, крадуть. Він все ще добрий для них...” [6, с. 167]. Релігійна глибина, наголошує між рядками О. Кобилянська, є невід’ємною рисою моральної значущості особи. З цього приводу сучасний американський філософ Джон Кросбі зазначає: „Коли під впливом морального імперативу в нас збурюється „безмежна прірва існування”, хіба ж не можемо ми на коротку мить відчутти в собі сьйво особового Бога? Бога, у присутності якого аж до самих глибин зворушується безодня нашого особового існування? [...] І хіба ж не повинна саме так шляхом релігійної трансцендентності розкритися людська особа [...]?” [8, с. 239].

Важливо, що всі три кодові структури роману *глибина, земля, небо* позначені духовними вимірами авторської особистості. Екзистенція душі О. Кобилянської глибоко проникає в художній світ „Землі” і реалізується у духовно-релігійній, психологічній сфері персонажів, містично-символічних категоріях. Вона є певним інструментом для досягнення глибин тексту. Письменниця намагається підвести читача до думки, що безодня душі й серця є містичною тайною, яку людина за все своє життя не в силі пізнати. Ця тайна поглиблює пошуки розуму й серця для пізнання неосяжного. А на адресу авторки „Землі” хочеться залишити таке резюме: глибина – це світ людської душі, де вона дотикається до свого безсмертя.

Ольга Кобилянська є завше нова. І які б інтерпретаційні схеми до її творчого світу не застосовували – традиційні чи новаторські – вона вміє залишатися таємницею. Небесна до глибини душі і неземна до глибини небес – такою була і є Ольга Кобилянська.

Література

1. Антоний, митрополит Сурожский. Человек. – М. : Фонд „Духовное наследие митрополита Антония Сурожского”, 2012. – 384 с.
2. Бердяев Н. Новое религиозное сознание и общественность / Н. Бердяев. – СПб: Издание М. В. Пирожкова, 1907. – 233 с. http://lib.unidubna.ru/search/files/rel_berdyaev/rel.pdf.
3. Дорошко Л. Цілісна концепція людини у повісті Ольги Кобилянської „Земля” / Л. Дорошко // Науковий вісник Чернівецького у-ту. Вип. 216–217. Слов'янська філологія. О. Кобилянська – письменниця і громадянка: національне і загальнолюдське (до 140-річчя від дня народження). – Чернівці: Книги – XXI, 2004. – С. 68–72.
4. Кларк Н. Бути – означає бути субстанцією-у-відношенні / Н. Кларк // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. – Львів: Свічадо, 2000. – С. 307–331.

5. Кобилянська О. Вибрані твори: Повість, оповідання / О. Кобилянська / Упоряд., вступна стаття Ю. Б. Кузнецова. – К.: ІНТЕЛЕКТ-АРТ, 2008. – 432 с.
6. Кобилянська О. Земля: [Повість] / О. Кобилянська // Збір. тв.: У 5 т. – Т. 2. – К.: ДВХЛ, 1962. – С. 5 – 298.
7. Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / О. Кобилянська / Упоряд. та передм. Ф. П. Погребенника. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
8. Кросбі Дж. Самість і трансцендентність у стосунку до добра / Дж. Кросбі // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. – Львів: Свічадо, 2000. – С. 185–243.
9. Пахаренко В. Погляд у безодню (Прочитання „Землі” Ольги Кобилянської) / В. Пахаренко // Українська мова та література. – 1999. – Ч. 1. – С. 3 – 5; Ч. 2. – С. 2–3.